

УДК [340.12:35.08:929.731](477.82/.86)»1199/1349»(09)
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.41>

МІСЦЕ ТА РОЛЬ КНЯЗЯ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОМУ АПАРАТІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Гутів Б.І.,
*доктор філософії в галузі знань «Право»,
доцент кафедри історії держави, права
та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-8535-3590
e-mail: bohdan.gutiv@lnu.edu.ua*

Гутів Б.І. Місце та роль князя в державно-правовому апараті Галицько-Волинського князівства.

Репрезентовану статтю присвячено комплексному аналізу місця та ролі князя як центральної постаті державного управління в системі Галицько-Волинського князівства (1199–1349 рр.), що стало найвищою формою політичної організації українських земель доби середньовіччя.

Показано, що після занепаду київського центру саме влада галицько-волинських князів, починаючи з Романа Мстиславича, перейняла функції загальноруського верховного правителя, забезпечивши тяглість державницької традиції Русі. Влада князя ґрунтувалася на поєднанні особистого авторитету володаря та сформованої ним адміністративної вертикалі, до якої належали урядові посади – дворський, печатник, тисяцький, посадники, стольники, отроки, воєводи та інші службовці двірсько-вотчинного апарату. Князь очолював військо, керував зовнішньополітичними відносинами, призначав урядовців, здійснював судову юрисдикцію й контролював фінансову сферу.

Визначено, що його влада мала сакрально-легітимний характер і сприймалася як джерело законності та правопорядку. Попри вплив боярства та наявність вічевих інститутів, у XIII ст. спостерігалася тенденція до централізації управління й обмеження ролі олігархії, що засвідчують реформи Данила Галицького та Лева Даниловича. Важливе місце посідає характеристика дипломатичної діяльності князів, які активно підтримували контакти з Папським престолом, Угорщиною, Польщею, Литвою, Золотою Ордою, Тевтонським орденом, виступаючи самостійними суб'єктами міжнародного права. Коронація Данила у 1253 р. у Дорогичині закріпила статус держави як королівства Русі, легітимізувала титулатуру та символіку монаршої влади (корона, печатка, герб, прапор), наблизивши її до європейських стандартів середньовічного правління.

У статті автором висвітлено формування двірської судової системи, функціонування княжої канцелярії, а також трансформацію влади від колективної до персоніфікованої, що відображало загальноєвропейські тенденції XIII ст. У підсумку доведено, що князь у Галицько-Волинській державі був не лише військово-політичним керманічем, а й головним носієм законності, судової справедливості та державного суверенітету, а його влада стала ключовою основою подальшого розвитку української монархічної традиції.

Ключові слова: глава держави, князь, державний апарат, двірсько-вотчинна система; суд княжого двору; боярська рада.

Hutiv B.I. The place and role of the prince in the state and legal apparatus of the Galicia-Volhynia principality.

This article is devoted to a comprehensive analysis of the place and role of the prince as the central figure of state administration in the system of the Galicia-Volhynia Principality (1199–1349), which became the highest form of political organisation of the Ukrainian lands in the Middle Ages.

It shows that after the decline of the Kyiv centre, it was the power of the Galician-Volhynian princes, starting with Roman Mstyslavych, that took over the functions of the supreme ruler of all Rus', ensuring

the continuity of the state tradition of Rus'. The prince's power was based on a combination of his personal authority and the administrative hierarchy he had established, which included government positions such as courtier, seal keeper, thousand commander, posadniks, stolniks, otroks, voivodes and other officials of the court and patrimonial apparatus. The prince led the army, managed foreign relations, appointed government officials, exercised judicial jurisdiction, and controlled the financial sphere.

It has been determined that his power was sacral and legitimate in nature and was perceived as a source of legality and law and order. Despite the influence of the boyars and the existence of veche institutions, the 13th century saw a trend towards centralisation of power and restriction of the role of the oligarchy, as evidenced by the reforms of Danylo Halytskyi and Lev Danylovych. An important place is occupied by the diplomatic activities of the princes, who actively maintained contacts with the Papal See, Hungary, Poland, Lithuania, the Golden Horde, and the Teutonic Order, acting as independent subjects of international law. Danylo's coronation in 1253 in Dorogichin cemented the status of the state as the Kingdom of Rus, legitimised the titles and symbols of monarchical power (crown, seal, coat of arms, flag), bringing it closer to European standards of medieval rule.

In the article, the author highlights the formation of the court and judicial system, the functioning of the princely chancellery, and the transformation of the concept of power from collective to personified, reflecting the general European trends of the 13th century. In conclusion, it is proven that the prince in the Galician-Volhynian state was not only a military and political leader, but also the main bearer of legality, judicial justice and state sovereignty, and his power became the key basis for the further development of the Ukrainian monarchical tradition.

Key words: head of state, prince, state apparatus, court-estate system; princely court; boyar council.

Постановка проблеми. Дослідження місця та ролі князя в державно-правовому апараті Галицько-Волинського князівства становить важливу наукову проблему в контексті розвитку української державності та права доби Середньовіччя. Попри значну увагу істориків до політичних подій, що супроводжували становлення цієї держави, питання інституційного статусу князя як носія верховної влади, його функцій у системі державного управління, взаємовідносин із боярством, духовенством та міським самоврядуванням залишаються недостатньо комплексно висвітленими в юридичній науці.

Особливої актуальності набуває потреба у з'ясуванні того, яким чином поєднувалися монархічні та станово-олігархічні елементи в механізмі влади, які правові та організаційні засади визначали компетенцію князя як глави держави, законодавця, судді, воєначальника та гаранта суспільного порядку. Аналіз ролі князя як центральної ланки політичної системи Галицько-Волинської держави дозволяє не лише простежити еволюцію форм правління, а й виявити специфіку української моделі державності, що сформувалася на перетині візантійських, західноєвропейських та місцевих правових традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення місця та ролі князя в державному апараті Галицько-Волинської держави перебуває у центрі уваги сучасної історико-правової науки. Над цією тематикою працювали як історики, так і правознавці такі як: І. Бойко, Л. Войтович, М. Котляр, І. Крип'якевич, М. Вегеш, А. Петрик, Л. Ілин, В. Малиновський, Р. Савуляк, Г. Задорожня та ін.

Метою статті є комплексне дослідження походження, функцій, та ролі князя у політичній системі держави на основі порівняльного опрацювання джерел права, літописних свідчень та сучасної історико-правової літератури

Виклад основного матеріалу. Галицько-Волинське князівство (1199–1349 рр.) стало найбільшим і наймогутнішим серед удільних держав, що постали на теренах Київської Русі після її роздроблення. Ця держава охопила у XIII ст. до 90% українських етнічних земель, успадкувала державницькі традиції Києва і водночас відкрила Україну до культурних впливів Західної Європи. Внаслідок вдалого геополітичного розташування та енергійної політики князів династії Романовичів (Роман Мстиславич, Данило Галицький та їх наступники) князівство досягло високого рівня політичного розвитку та стало одним із найвпливовіших гравців тогочасної Європи. Правителі Галицько-Волинської держави були серед найпомітніших постатей європейської політики XIII ст., підтримували активні міжнародні відносини, уникнувши ізоляції та однобічної орієнтації на Візантію [1, с/ 111]. Саме тому науковці розглядають Галицько-Волинське князівство як важливий етап української державності, прямого спадкоємця традицій Київської Русі.

Перший етап становлення Галицько-Волинської князівської влади припадає на другу половину XII ст., коли відбувається ослаблення київського центру та посилення місцевих династій і боярства. М. Котляр фіксує цей процес як системний перелом, коли влада Києва на Русі стала меншою, а на місцях піднеслося боярство – велика земельна аристократія, що воліла сама порядкувати у своїх князівствах і землях. Особливо яскраво це виявилось у Галицькому князівстві в XII ст. [2, с. 3]. М. Грушевський наголошує, що «агресивне становище супроти Волини займає Галичина, як сильніша, більш сконсолідована держава [3, с. 390]. Саме з середини XII ст. є підстави говорити про більш-менш автономне буття Волинського і Галицького князівств, що згодом складала Галицько-Волинську Русь [2, с. 3].

Як відзначає В. Вегеш, саме з іменем Романа Мстиславича історики справедливо пов'язують об'єднання Галичини і Волині та утворення на цій основі в 1199 р. Галицько-Волинського князівства, формування нового державно-політичного організму на південному заході Русі – це явище цілком закономірне, воно відповідало новій тенденції розвитку тодішнього суспільства [4, с. 51]. Однак, Л. Войтович зазначає, що це було не приєднання Галицької землі до Волинської, а унійне об'єднання особою сюзерена землі [5, с. 194]. Відтак, влада князя мала поєднувала дві політичні традиції – волинську адміністративну й галицьку боярську.

Літописець в свою чергу підкреслює момент утвердження Романа на галицькому престолі і його піднесення до рівня великого князя всієї Русі – титулу, що традиційно належав київським володарям: «Начало княжіння великого князя Романа, самодержця, бивша всей Руской земли, князя Галицкого» [6].

М. Грушевський розглядав Галицько-Волинську державу як спадкоємицю Київської Русі, а її князів – як носіїв нової форми централізованої влади. Учений писав: «На крайнім заході українських земель з'являється новий політичний центр, значніший від Києва... галицькі події вже від кінця XII в. стають центром української політики» [3, с. 390]. Зміщення політичного центру означало не просто географічну, а структурну зміну: князь Галицький перебрав функції київського великого князя, ставши верховним правителем Русі.

Попри потужну централізацію, князівська влада в Галицько-Волинській державі була необмеженою. Р. Савуляк зазначає, що важливою складовою політичного механізму залишалася боярська рада, що мала дорадчі та контрольні функції. В окремі періоди історії роль князівської влади зменшувалася настільки, що князь без відома боярської Ради не мав права ухвалити важливого рішення [1, с. 113]. Паралельну думку висловлює Л. Ілин, зауважуючи, що князь в Галицько-Волинській державі не був одноособовим правителем і ділив з боярами владу. У періоди політичної нестабільності боярство могло навіть узурпувати функції монарха. До прикладу, після вбивства князя Юрія II Болеслава бояри відмовилися обирати монарха. Формально державою правив виборний боярин» [7, с. 19]. Такі випадки траплялися переважно у кризові періоди, коли ослаблення центральної влади дозволяло боярам перебирати на себе функції урядування.

Таку залежність князя від бояр пояснює Г. Задорожня, яка порівнюючи Галицько-Волинське князівство з Київською Руссю зазначає, що у останній феодальна знать отримала свої земельні угіддя від князя, за державну і військову службу, внаслідок чого сюзерено-васалітетні відносини тут мали глибоке коріння; натомість у Галицько-Волинській державі боярська знать особисто займалася своїми землями, що ставило її в значно меншу залежність від глави держави [8, с. 5].

Існували і випадки коли князь приймав рішення одноособово за підтримки міського населення, обходячи боярську раду: «Самому же Данилу съзвавъшю віче, оставшюся въ 18 отрокъ вірнѣхъ, и съ Демяномъ тисяцкѣмъ евоимъ и рече имъ: “Хочете ли бити вірни мні, да измду на враги моа.» [6]. Літописець, змальовуючи цю подію, фактично показує зародження нової моделі об'єднується з громадою проти феодальної олігархії, що цілком узгоджується з європейською тенденцією XIII століття до зміцнення королівської влади через союз із бюргерством.

Особливістю галицького боярства стало те, що його осілість та передача певних урядів із покоління в покоління дали можливість зосередити в окремих родах великі багатства, а через посади, багатство та вічеві інститути воно мало значні впливи на місцеве населення й виступало самостійно, як громадський елемент. Саме тому бачимо активну діяльність Володимирка Володаревича, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича та Данила Галицького в обмеженні права віча чи, взагалі, його ліквідації [9, с. 48]. Тобто ми прослідковуємо, що вічеві збори (міські ради, на яких брали участь бояри, старці, заможні купці) були інструментом політичного тиску на монарха, особливо у Галичині, де традиції місцевого самоврядування та «боярської олігархії» були най-

сильнішими, а такі кроки правителів Галицько-Волинської держави можна розглядати як спробу модернізувати державний механізм відповідно до європейських тенденцій XIII ст., коли феодальні монархії (Польща, Угорщина, Чехія) поступово консолідували владу навколо глави держави.

Державно-правовий устрій Галицько-Волинської землі у головному зберігав риси, притаманні Київській державі. Однак в адмініструванні Галицько-Волинського князівства був відчутним вплив Заходу. Хоча західноєвропейські хроніки називали Галицько-Волинське князівство королівством ще задовго до коронації Данила, саме подія 1253 р. у Дорогичині на Підляшші де-факто ствердила цю державу у колі європейських країн. Коронація Данила Галицького на короля Русі, здійснена легатом папи Інокентія IV, мала зміцнити церковні та політичні зв'язки Русі з латинським Заходом і забезпечити військову допомогу в боротьбі проти Золотої Орди. Запроваджувались і відповідні ознаки королівської влади: вінець (корона), герб, печатка, прапор. Існували також і родові князівські знаки [10, с. 17-18].

Попри значний вплив боярства, у системі державно-правових інститутів Галицько-Волинського князівства центральне місце належало князю. У ході державотворчих процесів у середньовічній Україні саме княжа влада виступала як провідний орган політичної організації суспільства, концентруючи у своїх руках військову, адміністративну та судову компетенцію. В таких умовах постать князя набувала визначального значення для існування та стабільності державного організму.

Законів галицько-волинські князі не видавали. Тогочасна правова дійсність поняття “закон” до князівських грамот та інших правових актів не застосовувала. За тогочасними уявленнями, закон розумівся як Божий припис, як заповіді Святого Письма тощо. Юридичних грамот галицько-волинських князів збереглося дуже мало. Втрата політичної незалежності Галицько-Волинської держави була головною причиною того, що основні її законодавчі пам'ятки, які досконало б розкрили її правову систему, до нас не дійшли. Вони зазнали знищення колонізаторами, котрі вважали їх загрозою для своєї влади. Ця нищівна діяльність все ж таки оминула деякі акти, не давши їм піти у забуття. Це надзвичайно унікальні пам'ятки правової культури українського народу. До нас дійшло лише декілька пам'яток правотворчості князів Галицько-Волинської держави, які характеризують особливості її правової системи. Найдавнішими є “Грамота Івана Берладника” 1134 р., “Рукописання князя Володимира Васильковича” 1287 р., “Уставна грамота князя Мстислава Даниловича” 1289 р. та ін. [11, с. 101-102].

Однією з найважливіших функцій князівської влади було налагодження зовнішньополітичних зв'язків. Дипломатичні відносини Галицько-Волинського князівства існували не тільки з іншими руськими князівствами, а й з Угорщиною, Литвою, Польщею, Візантією, Золотою Ордою, Тевтонським орденом, Римом, князівствами Німеччини та іншими країнами. Міжнародні контакти підсилювалися шлюбними зв'язками династії Романовичів – галицької гілки Мономаховичів зі знатними іноземними родами. Активність міждержавного листування засвідчують листи галицько-волинських князів до великих магістрів Тевтонського ордену, що збереглися до наших днів [10, с. 18].

Князь здійснював вищу виконавчу владу. У літописі є ряд згадок про особисте виконання князями функцій управління. 1242 р. Данило їздив до Бакоти і Каліуса «установити землю». Таку ж ціль мало, правдоподібно, його перебування в Угровську. Володимир Василькович 1287 р. їздив до Любомля, Берестя та Кам'янця. Мстислав Данилович 1289 р. об'їхав Берестя, Кам'янець і Більськ, щоб впорядкувати міста, знищені наїздом Юрія Львовича, «утвердити людей» і посадити застави [6]; [12].

Адміністративні справи князь доручав своїм урядовцям, посади яких мали різне походження: одні брали свій початок від попередніх часів як органи самоврядування, інші були створені для виконання певних функцій управління князівської влади. [10, с. 18].

Почесне місце в управлінні XII – початку XIII ст. займав тисяцький. Це була давня посада, пов'язана з організацією оборони землі. Округ, в якому тисяцький виконував свої завдання, звався «тисяча». Князь призначав тисяцького з найвидатніших бояр, рахуючись з вимогами боярської знаті; так, наприклад, проводир бояр Володислав Кормильчич «прия тисячу» в Галичі від Ростислава Михайловича [6; 12]. У містах князь призначав посадників, які мали адміністративну, військову та судову владу, збирали данину і мита» [1, с. 121].

В епоху Данила та Лева устанавлюється й поширюється двірсько-вотчинна система управління. Двірсько-вотчинні слуги князя виконували і роль державних урядовців, які за дорученням князя здійснювали управління і суд у межах всієї держави» [10, с. 18]. Власне, це свідчить, що

двір перестає бути лише господарським осередком і перетворюється на вищу адміністративну канцелярію держави.

Перше місце між княжими сановниками в XIII ст. займав дворський або дворецький. Літопис характеризує функції дворських лише з одного боку: їх участь у воєнних походах, але сама назва дворського вказує, що його основна діяльність зв'язувалася з княжим двором. Ці функції дворського пояснюють грамоти Юрія II, в яких виступає «суддя нашого двору», – 1334 р. Хотко, 1335 р. Василь Кудинівич. Правдоподібно, суддя княжого двору – це урядник, ідентичний з дворським. Якщо цей здогад правильний, то дворський виконував судівництво від імені князя. Можливо, що він мав ще інші обов'язки, зв'язані з управлінням княжого двора [12]. Йому підпорядковувались стольники, отроки, воєводи, тисяцькі, що здійснювали військово-адміністративні функції. Не менш важливою була канцелярія, очолювана печатником (канцлером): «Канцелярією князя керував печатник, який зберігав печатку, розсилав грамоти та виконував за дорученням князя інші адміністративні функції» [10, с. 18]. Цей апарат забезпечував юридичну силу актів і правову сталість влади. Усе це, на нашу думку, є свідченням поступової інституціоналізації князівського двору як ядра виконавчої гілки влади.

Впливовою посадовою особою того часу вважався стольник, який займався фінансовими справами та управляв княжими землями-маєтками. Військове керівництво здійснював збройник, судовими справами відали дитячі, охороною князя – отроки. Особисті доручення князя виконував сидельний. Існували ще посади покладника, ключника, які охороняли княже майно та виконували різні адміністративні доручення. Нижчі функції виконували биричі, городники, мостники, митники, осмники та інші. Різні посади свідчать про те, що тогочасний апарат управління був добре розвинутий і диференційований [10, с. 19].

Важливою складовою князівської влади у Галицько-Волинській державі була судова функція, яка безпосередньо впливала з концепції «верховного судді-правителя». Однак князь здійснював верховне судочинство не одноосібно, а ділив з боярами судову владу» [10, с. 19]. Проте ми вважаємо, що саме князь залишався головним носієм судової влади, тоді як бояри мали радше дорадчу чи апеляційну роль. Судова юрисдикція князя поширювалась на злочини проти держави, зокрема зраду, порушення вірності сюзеренові, а також на тяжкі кримінальні справи, що торкалися безпеки та власності княжого двору.

Цю практику підтверджують норми, зафіксовані у «Руській Правді» та відтворені в пізніших галицько-волинських грамотах. У цих джерелах князь виступає гарантом права, який «суд творить по закону й уставу батьків своїх». Саме з цього випливає тяглість правової традиції між київським і галицько-волинським періодами.

Згадка про «суд двірський» у літописах і грамотах свідчить, що на середину XIII ст. у Галицько-Волинській державі склався інституційний механізм здійснення правосуддя, у якому князь не лише вершив суд, а й організовував його апарат – суддів, тиунів, возних. Саме тому Л. Ілин резюмує, що після вбивства князя Юрія II Болеслава бояри відмовилися обирати монарха, і формально державою правив виборний боярин [7, с. 19]. цей епізод засвідчив руйнування централізованого судового апарату разом із занепадом князівської влади.

Висновки. Князь у системі державно-правового апарату Галицько-Волинської держави виступав ключовою фігурою, яка поєднувала політичне, військове, адміністративне, судове та дипломатичне керівництво. Його влада спиралася на розвинену систему двірсько-вотчинного управління, що забезпечувала ефективність державного механізму. Попри вплив боярства та вічевих традицій, саме князь залишався носієм верховної влади і гарантом правопорядку. У його руках зосереджувались засади законності, стабільності та зовнішньополітичної суб'єктності Русі. Коронація Данила Галицького 1253 р. засвідчила міжнародне визнання Галицько-Волинської держави та закріпила європейський формат її легітимності, внаслідок чого князь став центром політичного та правового життя, уособлюючи верховну волю держави і тяглість української державницької традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савуляк Р. Галицько-Волинська держава – спадкоємиця Києво-Руської держави та наступниця традицій рецепції римського права (XII – перша половина XIV ст.). *Право України*. 2025. № 1. С. 110–128.

2. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Том 2. Львів: [б. в.], 1905. 570 с.
4. Вегеш М.М. «Галицько-Волинська держава». Світ історії. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. С. 48–64.
5. Войтович Л. Княжа доба на Русі (837–1492). Том 1: Становлення імперії Русь (837–1054). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 567 с.
6. Галицько-Волинський літопис. Текст за Іпатіївським списком. Упоряд. за виданням «Літопис Руський». [Б. м.: б. в.], [б. р.]. 256 с.
7. Ілин Л.М. Галицько-Волинська держава: етимологія поняття, органи влади та їх статус. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: Право. 2021. № 11(23). С. 16–22.
8. Задорожня Г.В. Юридичні форми глави держави на території України (2014 р.) *Право та державне управління*. 2014. № 3 (16). С. 4–8.
9. Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2021. Вип. 7. С. 46–53.
10. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. 3-є вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2009. 608 с.
11. Бойко, І.Й. Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199–1349 роки). *Право України*. 2020. № 1. С. 97–115.
12. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Київ: Наукова думка, 1984. 176 с.